

KS. RADOSŁAW CHAŁUPNIAK

WSPÓŁCZESNE UKIERUNKOWANIA NIEMIECKIEJ PEDAGOGIKI RELIGIJNEJ

W niniejszym artykule chcę odpowiedzieć na pytanie, w jakim kierunku zmierza współczesna niemiecka pedagogika religijna. Wydaje się, że jedną z możliwości podejścia do zagadnienia jest przegląd i prezentacja publikacji pedagogicznoreligijnych, jakie ukazały się w Niemczech w ostatnim roku (2009). Spośród wielu książek można wskazać te, które w wyraźny sposób szkicują tendencje charakterystyczne dla wychowania religijnego w Niemczech. Mam świadomość, że takie ujęcie nie wyczerpie zagadnienia, wierzę jednak, że pozwoli polskiemu czytelnikowi zorientować się w zasadniczych tendencjach edukacji religijnej u naszych zachodnich sąsiadów.

Odwołując się do niemieckiej literatury pedagogicznoreligijnej, dość szybko natrafia się na liczne trudności, związane m.in. ze wskazaniem, czy mamy do czynienia z myślą pedagogicznoreligijną katolicką czy ewangelicką. Niekiedy myli typowa terminologia pedagogicznoreligijna. Na przykład podczas gdy katolicycy pedagogzy religijni generalnie wycofali się z mówienia o katechezie, termin „katecheza”, także w odniesieniu do nauczania religii w szkole, pojawia się w publikacjach autorów ewangelickich. Ukazują się artykuły katolickich i ewangelickich autorów, którzy powołują się zarówno na kościelne, jak i niekościelne źródła i opracowania. Ze względu na to, że sami autorzy nie akcentują różnic konfesyjnych, w niniejszym opracowaniu odwołam się zarówno do publikacji katolickich, jak i ewangelickich. W istotnych przypadkach różnice zostaną podkreślone.

Pewnym problemem jest także duża liczba publikacji pedagogicznoreligijnych. W Niemczech istnieje wiele ośrodków pedagogicznoreligijnych, do których należy zaliczyć zarówno centra uniwersyteckie, jak też liczne

referaty, których zadaniem jest wspomaganie edukacji religijnej pod względem praktycznym: szkolenie i doskonalenie nauczycieli religii, tworzenie i rozpowszechnianie pomocy dydaktycznych. Kwestie edukacji religijnej podejmowane są zarówno przez profesorów czy – szerzej – wykładowców pedagogiki religijnej, jak również przez praktyków, którzy na łamach różnych czasopism, a także na stronach internetowych mają możliwość podzielenia się z innymi swymi doświadczeniami.

W artykule wskażę zasadnicze kierunki rozwoju, rozpoczynając od najbardziej fundamentalnych kwestii, np. zagadnienia tożsamości pedagogiki religijnej czy rodzaju prowadzonych badań, by w dalszej części przejść do spraw bardziej szczegółowych, związanych m.in. z charakterystyką odbiorców edukacji religijnej czy z treściami tych zajęć. Odnosząc się do różnych publikacji, postaram się także ocenić z perspektywy polskiej katechetyki to, co dzieje się na gruncie niemieckiej pedagogiki religijnej.

Artykuł nawiązuje do przemyśleń zebranych w książce dotyczącej formacji religijnej w niemieckich szkołach do roku 2000 i jest pogłębieniem przedstawionych tam treści¹. Jest to także część szerszego projektu związanego z symposium katechetycznym „Współczesna katecheza – kryzysy i nadzieja”, które miało się odbyć w Opolu 17 kwietnia 2010 r., zostało jednak odwołane z powodu żałoby narodowej po katastrofie smoleńskiej. W zamian ukazało się opracowanie pod takim samym tytułem².

1. TOŻSAMOŚĆ PEDAGOGIKI RELIGIJNEJ

Ważnym obszarem badań pedagogiczno-religijnych jest poszukiwanie i umacnianie tożsamości pedagogiki religijnej jako nauki z jednej strony powiązanej z dyscyplinami pedagogicznymi, z drugiej – wyraźnie odwołującej się do fundamentów teologicznych. Warto w tym miejscu przypomnieć, że naukowe badania dotyczące wychowania religijnego rozwijały się od metodyki przez dydaktykę i pedagogikę po teologię pastoralną. W literaturze niemieckiej można zauważyć swoiste „wycofanie się” z odniesień teologicznych i zwrócenie raczej ku pedagogice i dydaktyce religii. Z różnych powodów (m.in. postulat autonomii badań pedagogiczno-religijnych względem instytucji Kościoła, trudności w ocenie działań teologiczno-

¹ Por. R. Chałupniak. *Między katechezą a religioznawstwem. Nauczanie religii katolickiej w szkole publicznej w Niemczech w latach 1945-2000*. Opole 2005.

² *Współczesna katecheza: kryzysy i nadzieja*. Red. R. Chałupniak. Opole 2010.

pastoralnych) zaprzestano utożsamiania pedagogiki religijnej z katechetyką (dziedziną teologii pastoralnej określonego wyznania), a zaczęto koncentrować się raczej na zagadnieniach pedagogicznych, dydaktycznych i metodycznych. Pod tym względem niemiecka myśl pedagogicznoreligijna jest niezwykle rozwinięta. Takie zagadnienia jak skuteczność nauczania religii, jego ewaluacja, nowe metody nauczania czy korelacja treści lekcji religii z innymi przedmiotami szkolnymi już zostały szczegółowo zaprezentowane i wciąż są pogłębiane. Wydaje się jednak, że współczesna niemiecka pedagogika religijna „uciekła” od teologicznych pytań o zbawienie, redukując się do rozważań: „jak przekazać religijną wiedzę i jak uczynić to efektywnie?” Można nawet zaryzykować twierdzenie, że nastąpił swoisty „kryzys tożsamości” dyscypliny zajmującej się wychowaniem katolickim, w tym – wychowaniem religijnym. Wychowanie zostało w wielu przypadkach sprowadzone, w teorii i praktyce, do coraz bardziej skutecznego przekazu wiadomości, mniej jest natomiast odniesień do kształtowania podstawowych umiejętności religijnych (np. modlitwy, praktyk liturgicznych) czy oddziaływań o charakterze przeżyciowym, które umacniałyby wiarę uczniów.

Wśród książek, które podejmują kwestię tożsamości pedagogiki religijnej, warto wymienić następujące:

- Bernd SCHRÖDER VON MOHR SIEBECK (Hg.) *Institutionalisierung und Profil der Religionspädagogik: Historisch-systematisch... Studien zu ihrer Genese als Wissenschaft*. Tübingen 2009 – publikacja analizuje pedagogikę religijną jako dyscyplinę naukową, ukazując także współczesną strukturę organizacyjną – instytucje, które na różnych poziomach zajmują się edukacją religijną;
- Henning SCHLUB. *Religiöse Bildung im öffentlichen Interesse: Analysen zum Verhältnis von Pädagogik und Religion*. Wiesbaden 2010 – z perspektywy ewangelickiej, odnosząc się m.in. do Marcina Lutera, Karla Bartha, Dietricha Bonhoeffera, książka ukazuje podstawy pedagogiki religijnej, jej uwarunkowania prawne, aktualne modele (konfesyjny, LER), koncepcje i problemy;
- Hans GÖPFERT. *Statt religiöser Erziehung: Welterklärung ohne Gott*. Leipzig 2009 – autor, prezentując wyraźną perspektywę religioznawczą, próbuje ukazać alternatywę pedagogiki religijnej – wychowanie i wyjaśnienie świata bez odwoływania się do Boga;
- Rainer MÖLLER, Reinmar TSCHIRCH (Hg.). *Arbeitsbuch Religionspädagogik für ErzieherInnen*. Stuttgart 2009 – jeden z wielu ogólnych podręczników pedagogiki religijnej z odniesieniami do praktyki;

- Gabriele OBST. *Kompetenzorientiertes Lehren und Lernen im Religionsunterricht*. Göttingen 2009 – kolejny podręcznik dla nauczycieli religii i studentów przygotowujących się do pracy w szkole – szkolna lekcja religii z perspektywy kompetencji nauczyciela i ucznia;
- Martin JÄGGLE, Thomas KROBATH, Robert SCHELANDER (Hg.). *Lebenswerte Schule: Religiöse Dimensionen in Schulkultur und Schulentwicklung*. Münster–Berlin–Wien–London–Zürich 2009 – autorzy ukazują możliwości duszpasterstwa szkolnego i jego wpływ na środowisko szkolne;
- Michael DOMSGEN. *Religionspädagogik in systemischer Perspektive: Chancen und Grenzen*. Leipzig 2009 – publikacja, która określa miejsce i funkcje współczesnej pedagogiki religijnej z perspektywy ewangelickiej;
- Wolfgang BROEDEL. *Kritische Bildung – spirituell konzipiert: Religionspädagogik und spirituell orientierte Pädagogik im Gespräch*. Münster–Berlin–Wien–London–Zürich 2009 – próba ukazania wspólnych zakresów pedagogiki religijnej i pedagogiki inspirowanej różnymi kierunkami szeroko rozumianej duchowości. Koncepcja, która znajduje coraz więcej zwolenników wśród praktyków i teoretyków wychowania, próbujących m.in. uzasadnić obecność elementów religijnych i duchowych w szkolnej edukacji religijnej;
- Bernhard GRÜMME. *Religionsunterricht und Politik: Bestandsaufnahme - Grundsatzüberlegungen – Perspektiven für eine politische Dimension des Religionsunterrichts*. Stuttgart 2009 – kolejny raz podniesiony problem wzajemnych odniesień lekcji religii i zagadnień politycznych. Autor stara się z ukazać i uzasadnić polityczny wymiar szkolnego nauczania religii. Dyskusyjność kwestii zachęca do sięgnięcia po tę publikację;
- Hans Peter ROYER. *Nur wer loslässt, wird gehalten: Christuszentrierte Erlebnispädagogik*. Holzgerlingen 2009 – w książce połączone zostały dwa ważne zagadnienia: „pedagogika przeżyciowa” i „chrystocentryzm pedagogiki religijnej”, których dowartościowanie otwiera edukację religijną na katechezę;
- Burkard PORZELT. *Grundlegung religiöses Lernen: Eine problemorientierte Einführung in die Religionspädagogik*. Stuttgart 2009 – autor, odwołując się do popularnego w latach siedemdziesiątych XX wieku modelu nauczania religii, wskazuje na współczesne implikacje edukacji religijnej zorientowanej na problemy egzystencjalne.

Pośród książek o tematyce pedagogicznoreligijnej można spotkać także odnoszące się do pewnych idei postmodernizmu i ideologii *gender*, stanowiącej znaczące zagrożenie dla tradycyjnego modelu rodziny i podważającej

nauczanie Kościoła katolickiego³. Ewangeliccy pedagodzy religijni próbują przenieść takie pomysły na grunt swojej dziedziny, nie zawsze licząc się z konsekwencjami:

- Annabelle PITHAN, Silvia ARZT, Monika JAKOBS, Thorsten KNAUTH. *Gender – Religion – Bildung: Beiträge zu einer Religionspädagogik der Vielfalt: Beiträge zur Religionspädagogik der Vielfalt*. Gütersloh 2009;
- Bärbel FÜNFSINN, Gabriele MAYER. *Gender und religiöse Bildung weltweit: Biografische Einsichten*. Frankfurt am Main 2009.

Promowanie na gruncie pedagogiki religijnej modelu „rodziny”, której podstawą przestaje być małżeństwo mężczyzny i kobiety, powinno budzić zdecydowany sprzeciw. Co więcej, poszukiwanie uzasadnień dla takich związków i tworzenie modelu wychowania religijnego na bazie pomysłów ideologicznych staje się realnym zagrożeniem dla wychowania w każdej rodzinie.

2. BADANIA EMPIRYCZNE W PEDAGOGICE RELIGIJNEJ

To, co od lat sześćdziesiątych stało się swoistą domeną niemieckiej pedagogiki religijnej, ma także swoje odniesienie w publikacjach współczesnych. Chodzi mianowicie o badania empiryczne, które z jednej strony dają pedagogom religijnym solidny punkt wyjścia do analiz aktualnej rzeczywistości, z drugiej – weryfikują nowe pomysły i modele religijnego nauczania. Do takich publikacji można m.in. zaliczyć:

- Michael DOMSGEN, Frank M. LÜTZE, *Schülerperspektiven zum Religionsunterricht. Eine empirische Untersuchung in Sachsen-Anhalt*. Leipzig 2010 (dotyczy zajęć ewangelickich);
- Katharina KAMMEYER. »Lieber Gott, Amen!«: *Theologische und empirische Studien zum Gebet im Horizont theologischer Gespräche mit Vorschulkindern*. Stuttgart 2009;
- Georg WAGENSOMMER. *How to teach the Holocaust: Didaktische Leitlinien und empirische Forschung zur Religionspädagogik nach Auschwitz*. Frankfurt am Main 2009;

³ Por. A. Jucewicz. *Ideologia postmodernizmu a współczesne zagrożenia rodziny*. W: *Rodzina w trosce o życie – Kościół w trosce o rodzinę*. Red. R. Buchta. (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 56). Katowice 2010 ss. 232-236; P. Morciniec. *Płciowość w teorii gender – krytyka i bilans skutków*. W: *Miłość, płciowość, płodność. Aktualne problemy etyki seksualnej*. Red. P. Morciniec. Opole 2007, s. 121.

- Andreas PROKOPF. *Religiosität Jugendlicher: Eine qualitativ-empirische Untersuchung auf den Spuren korrelativer Konzeptionen*. Stuttgart 2008.
Bardzo interesującą książką jest sprawozdanie dwóch znanych niemieckich pedagogów religijnych ukazujące różnice w podejściu do lekcji religii nauczycieli z szesnastu różnych krajów europejskich:
 - Hans G. ZIEBERTZ, Ulrich RIEGEL. *How Teachers in Europe Teach Religion: An International Empirical Study in 16 Countries (International Practical Theology)*. Münster 2009;
- a także książki odnoszące się do badań nad religijnością w różnych krajach:
- Hans G. ZIEBERTZ, William K. KAY. *Youth in Europe II: An international empirical Study about Religiosity. With a preface by Cardinal Josip Bozanic, Vice-President of the European Bishops' Conference*. Münster–Hamburg–London 2006;
 - Hans G. ZIEBERTZ, William K. KAY, Ulrich RIEGEL. *Youth in Europe III: An International Empirical Study about the Impact of Religion on Life Orientation. With a preface by Silviu E. Rogobete. Consul ... Romania (International Practical Theology)*. Münster 2009.

3. ZAGROŻONA INTEGRALNOŚĆ TREŚCI

Niemiecka pedagogika religijna wciąż poszukuje możliwości dotarcia do młodego człowieka. Niektóre pomysły wydają się balansować na granicy wierności Kościołowi. Z jednej strony pojawia się chęć zjednania sobie młodych, z drugiej – niebezpieczeństwo zrezygnowania z integralności przekazu religijnego. Przykładem podobnych publikacji mogą być książki:

- Michael BOENKE, Albert BIESINGER, Josef JAKOBI, Klaus KIEBLING. *SinnVollSinn – Religion an Berufsschulen*. Band 5: *Religion und Kirche: Zwischen persönlicher Religiosität und kirchlichem Glauben*. Münster 2009 – jeden z proponowanych podręczników do nauczania religii w szkołach zawodowych, jak wskazuje tytuł, poszukujący wspólnych obszarów między religią i Kościołem, osobistą religijnością i kościelną wiarą;
- Christian KAHR, *Öffentliche Bildung privater Religion: Plädoyer für einen „Fachbereich Religion“ – obligatorisch für alle*. Freiburg 2009 – książka postulująca wspólny przedmiot: religię i etykę jako obowiązkowy dla wszystkich uczniów, jedna z teorii, która może stać się koncepcją uniwersalnej lekcji etyczno-religijnej;

- Gerhard BÜTTNER, Volker ELSENBAST, Hanna ROSE. *Zwischen Kanon und Lehrplan*. Münster 2009 – różne teksty, które podnoszą problem programowania treści nauczania religii w świecie coraz bardziej pluralistycznym;
- David KÄBISCH. *Erfahrungsbezogener Religionsunterricht: Eine religionspädagogische Programmformel in historischer und systematischer Perspektive*. Tübingen 2009 – ujęcie ewangelickie i spojrzenie na nauczanie religii przez pryzmat historii i współczesności, ukazanie jego aktualnych problemów, m.in. nie zawsze właściwie rozumianego odniesienia do teologii;
- Wolfram WEIßE. *Theologie im Plural: Eine akademische Herausforderung*. Münster 2009 – szerokie, europejskie studium porównawcze, w jaki sposób religie (nie tylko chrześcijaństwo) odnajdują się w pluralizmie światopoglądów i w jaki sposób wpływają na współczesnych ludzi.

4. POKUSA INTERKONFESYJNOŚCI

Z przedstawionym w poprzednim punkcie niebezpieczeństwem czy wręcz pokusą religijno-pedagogiczną łączy się zbyt szerokie otwarcie treści religijnych przekazywanych podczas lekcji religii katolickiej na inne wyznania, religie i światopoglądy. Takie podejście coraz mniej łączy się z postawą ekumeniczną, przypominając raczej jakiś rodzaj religijno-wyznaniowego synkretyzmu. Niekiedy, czytając lub tylko przeglądając pewne publikacje teoretyczne i materiały praktyczne, można odnieść wrażenie, że ekumenizm „oddolny” na poziomie kontaktów międzyludzkich już dawno przełamał pewne granice i zatarł różnice między chrześcijanami różnych wyznań, więcej – między wspólnotami różnych religii. Nic dziwnego, że wielu młodych Niemców nie tylko nie dostrzega, ale nawet nie zdaje sobie sprawy z pewnych fundamentalnych kwestii religijnych. W ich świadomości religie są do siebie podobne i – jeżeli już trzeba je oceniać – to nie ma „lepszych” czy „gorszych”, każda jest taką samą propozycją na życie. Przypominanie o pewnych dogmatach wiary czy – tym bardziej – prawdach moralnych, które różnią np. katolików i protestantów, bywa odbierane jako „atak na innych” czy „reakcja fundamentalistów religijnych”. Swoisty irenizm ekumeniczny można zauważyć w pewnych publikacjach promujących tzw. nauczanie ponadkonfesyjne (międzywyznaniowe) czy nawet ponadreligijne (międzyreligijne). Do takich kontrowersyjnych publikacji, które wymagają szczególnej uwagi i ostrożności ze strony czytelników, można zaliczyć:

- Ursula BLANK-SANGMEISTER. *Einander kennen – einander respektieren: Ein Gott, drei Religionen. Mit Kopiervorlagen: Ein Gott, drei Religionen im Alltag junger Menschen*. Stuttgart 2009;
- Eva HOFFMANN, Volker ELSNBAST. *Interreligiöses Lernen im Kindergarten?: Eine empirische Studie zum Umgang mit religiöser Vielfalt in Diskussionen mit Kindern zum Thema Tod*. Berlin [i in] 2009;
- Friedhelm KRAFT, Elisabeth E. SCHWARZ, Anton A. BUCHER, Gerhard BÜTTNER. »In den Himmel kommen nur, die sich auch verstehen«: *Wie Kinder über religiöse Differenz denken und sprechen. Jahrbuch für Kindertheologie*. Stuttgart 2009;
- Christina KALLOCH, Stephan LEIMGRUBER, Ulrich SCHWAB. *Lehrbuch der Religionsdidaktik: Für Studium und Praxis in ökumenischer Perspektive*. München 2009.

Warto przypomnieć, że Stephan Leimgruber, autor książki *Interreligiöses Lernen* (2007) oraz współautor *Von Adam bis Muhammad: Bibel und Koran im Vergleich* (2005), znany jest na gruncie niemieckiej pedagogiki religijnej jako propagator idei nauczania międzyreligijnego.

5. WYMIAR BIBLIJNY NAUCZANIA RELIGII

Znane jest bogactwo niemieckiej literatury biblijnej, zarówno na poziomie dobrych słowników, jak i szczegółowych komentarzy oraz materiałów praktycznych, którymi można posłużyć się w ramach spotkań biblijnych lub szkolnych lekcji religii. Dydaktyka biblijna jest co roku wzbogacana kolejnymi publikacjami tego typu. Są to książki autorów ewangelickich i katolickich, zarówno z teorii, jak i praktyki edukacji biblijnej:

- Gottfried ADAM, Rudolf ENGLERT, Rainer LACHMANN, Norbert METTE. *Bibeldidaktik: Ein Lese- und Studienbuch*. Berlin [i in.] 2009 – znani autorzy wprowadzają w dydaktykę biblijną od strony teorii i praktyki;
- Mirjam SCHAMBECK. *Bibeltheologische Didaktik: Biblisches Lernen im Religionsunterricht*. Göttingen 2009 – zbiór wielu konkretnych przykładów wykorzystania tekstów biblijnych w nauczaniu religii oraz ich powiązania z życiem uczniów;
- Michael BACHMANN, Johannes WOYKE (Hg.), *Erstaunlich lebendig und bestürzend verständlich? Studien und Impulse zur Bibeldidaktik. Festschrift für Ingo Baldermann*. Neukirchen 2009 – redaktorzy zebrali teksty zachęcające, a niekiedy prowokujące do większego otwarcia na Biblię w nauczaniu;

- Stanko GERJOLJ, *Der Engel Rafael ein außerfamiliärer Erzieher: Biblische Pädagogik als Antwort auf Lebensfragen*. München 2009 – przez odniesienie do Księgi Tobiasza autor ukazuje wpływ aniołów na wychowanie, postać anioła staje się równocześnie swoistą „metoda” wychowania i wzorem dla współczesnych wychowawców – rodziców i nauczycieli.

6. TREŚĆ EDUKACJI RELIGIJNEJ

W kontekście niemieckim z całą pewnością zwraca uwagę olbrzymia literatura pedagogiczna i psychologiczna. Wśród różnych publikacji warto zwrócić uwagę na dwie książki, które szczególnie mogą zainteresować pedagogów religijnych:

- Martina PLIETH. *Kind und Tod*. Neukirchen 2009 – publikacja podejmująca kolejny raz trudną kwestię mówienia dzieciom o śmierci i kształtowania postawy nadziei w wychowaniu rodzinnym, parafialnym i szkolnym;
- Werner TZSCHEETZSCH. *Kinder und das Böse: Schule – Medien – Religion*. Freiburg i.B. – znany na gruncie niemieckiej pedagogiki religijnej autor zajął się trudnym problemem odniesienia się dziecka do zła z perspektywy szkoły, mediów i religii.

Niemiecka pedagogika religijna słynie z kilku dobrych słowników i opracowań monograficznych⁴, a także serii wydawniczych. W zeszłym roku ukazał się 25 tom „Jahrbuch der Religionspädagogik”, którego treści tym razem skoncentrowały się na zagadnieniu Boga w nauczaniu religii: Rudolf ENGLERT, Helga KOHLER-SPIEGEL, Norbert METTE, Folkert RICKERS. *Gott im Religionsunterricht: Jahrbuch der Religionspädagogik*. Książka ta ukazała się w wydawnictwie Neukirchener, które kilka lat temu opublikowało ważne dzieło: Norbert METTE, Folkert RICKERS (Hg.), *Lexikon der Religionspädagogik*, t. I-II, Neukirchen-Vluyn 2001.

Szczegółowe kwestie łączące się z treścią przekazu religijnego zaakcentowane są m.in. w książce Franza ECKERTA *Schöpfungsglauben lernen und lehren* (Göttingen 2009). Autor podejmuje problem pozornego przeciwstawiania kreacjonizmu i ewolucji, wskazując także na zadania chrześcijanina wobec dzieła stworzenia.

⁴ Takie jak na przykład: *Neues Handbuch religionspädagogischer Grundbegriffe*. Hg. G. Bitter [u.a.]. München 2002; *Bilanz der Religionspädagogik*. Hg. H.G. Ziebertz, W. Simon. Düsseldorf 1995.

Zagadnienie korelacji szkolnych lekcji religii z innymi przedmiotami jest w Niemczech dobrze opracowane zarówno pod względem teorii, jak i praktyki. Wśród książek, które ukazały się w 2009 r., można wskazać takie, które podejmują tematykę korelacji nauki religii z fizyką, historią, muzyką i edukacją medialną:

- Daniel AHRENS. *„In der Tiefe ist Wahrheit“: Zur religiösen Dimension des Physikunterrichts. Systematisch theologische Erkundungen im Anschluss an Paul Tillich*. Berlin 2009 – z perspektywy ewangelickiej, choć także z podejściem uniwersalnym, ukazanie wzajemnych powiązań fizyki i religii. Prezentacja bardziej od strony fizyki, ale do wykorzystania także przez nauczycieli religii;
- Harry NOORMANN. *Arbeitsbuch Religion und Geschichte: Das Christentum im interkulturellen Gedächtnis*. T. I-II. Stuttgart 2009 – powiązanie religii i historii nie tylko z perspektywy chrześcijańskiej. Książka przydatna do poznania szczegółowych zagadnień dotyczących treści nauczania religii;
- Heike LINDNER. *Musik im Religionsunterricht: Mit didaktischen Entfaltungen und Beispielen für die Schulpraxis*. Münster 2009 – wskazania dydaktyczne, teoria i uwagi praktyczne, dotyczące wykorzystania muzyki podczas zajęciach pedagogiczno-religijnych. Tematyka książki łączy się m.in. z wydaną w 2008 r. publikacją przeznaczoną dla uczniów: *Rock- und Popmusik im Religions- und Ethikunterricht der Klassen 6-13*. Dortmund 2009;
- Inge KIRSNER, Michael WERMKE (Hg.), *Passion Kino: Existenzielle Filmmotive in Religionsunterricht und Schulgottesdienst*. Göttingen 2009 – ujęty tematycznie, przydatny w nauczaniu religii przewodnik po filmach religijnych. Kilkanaście artykułów różnych autorów może stanowić ważną wskazówkę, do jakich filmów warto odwołać się podczas zajęć.

Podsumowując, jeszcze raz należy stwierdzić, że niemiecka literatura pedagogiczno-religijna jest nie tylko niezwykle bogata, ale też ciekawa. Z całą pewnością warto do niej sięgać, przejmować pewne pomysły i je rozwijać, mając jednak na uwadze istniejące niebezpieczeństwa, wynikające m.in. z innego kontekstu religijnego i nieco odmiennej sytuacji kulturowej.

BIBLIOGRAFIA

- Chałupnik R.: Między katechezą a religioznawstwem. Nauczanie religii katolickiej w szkole publicznej w Niemczech w latach 1945-2000. Opole 2005.
- Współczesna katecheza: kryzysy i nadzieja. Red. R. Chałupniak. Opole 2010.

MODERN TENDENCIES
IN GERMAN RELIGIOUS PEDAGOGY

S u m m a r y

Analyzing German pedagogical-religious publications that appeared in 2009, the author answers the question about the direction, in which modern German religious pedagogy is heading. Tendencies dominating in the works by German religious educationalists are subjected to assessment from the Polish perspective, among them being: understanding of religious pedagogy, the issue of interreligious teaching of religion, the integrity and correlation of the issues taught at school, or empirical research in religious pedagogy.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: niemiecka pedagogika religijna, lekcja religii, nauczanie interreligijne, integralność treści, badania empiryczne, korelacja w nauczaniu religii.

Key words: German religious pedagogy, religion lesson, interreligious teaching, integrity of the issues, empirical research, correlation in religion teaching.